

ריאליה באספקלריא של קודש: מענה רוחני למשבר דורנו

א. עולם החול - ריק?

עולם הרוח של החברה החילונית בישראל עובר בשנים האחרונות תהליך המתואר בידי רבים כהתרוקנות; התרוקנות מתורה ואמונה, ועמן מערכים¹, מאידיאולוגיה, מנכונות למסורות וכדומה. לתהליך זה ישנן השלכות הרסניות ביחס לכל מפעל החיים שאותו אנו מבקשים לבנות כאן בארץ ישראל, וביטויו הכואב ביותר היה בעקירת יישובי גוש קטיף. הממדים שאליהם הגיע תהליך אבדן הערכים מעורר מטבעו תסכול, שכן אנו חשים חסרי אונים ונעדרי כל יכולת השפעה לעומתו.

ויכוח נוקב מתנהל באשר לדרך שבה עלינו להתמודד עם השחיקה הרוחנית המואצת. אך נראה כי ישנה הסכמה רחבה למדי על כך שאנו מתמודדים עם חלל ריק מתוכן המלווה את תרבות החול במדינת ישראל של היום, ומבקשים להחליפו בתרבות ישראלית מקורית מלאה בתוכן. במאבק בין תפיסה בעלת עומק לבין תפיסה בעלת אופי שטחי יש מקום לצפות שביום מן הימים תקרוס התפיסה השטחית ותפנה את מקומה לתפיסה העמוקה, וכך גם במאבק התרבותי שבו אנו מצויים קיימת ציפייה שמאמצינו יובילו לבסוף לביטול ההגמוניה של תרבות החול במדינת ישראל ולהחלפתה בתרבות הקודש.

אלא שעלינו לשאול את עצמנו אם אכן נכון לצפות להתרחשות שכזו אם לא תלווה אותה התקדמות משמעותית בעולם המושגים הרוחני שלנו עצמנו. התחושה כי החברה הישראלית מצויה כיום במשבר מבחינה חינוכית וערכית רווחת למדי, והתופעות הגואות של אלימות ושימוש בסמים בקרב בני נוער אינן מאפשרות להישאר אדישים. למרות כל זאת, לא ניכרים

1. אכן ישנם ערכים מוסריים המודגשים היום בדיון הציבורי יותר מבעבר, אלא שבבסיסם מונחת התפיסה שהטוב הוא חירותו של היחיד ורווחתו החומרית, והטוב המוסרי - הנכונות למעט ברווחה חומרית, כדי שאחרים יזכו ליהנות אף הם מהחירות והרווחה המינימאליות המגיעות להם. זאת לעומת מוסר התורה הנותן ערך יסודי לדרישת הטוב העצמית שבאדם, שהיושר והחמלה בין אדם לחברו הם רק מרכיבי חלקי של יישומה. השיטה המוסרית השלטת מביאה פעמים רבות לעיוותים מוסריים צורמים. בעולם החול ישנה התקדמות מתמדת מסוימת מבחינת רף הדרישות המוצהרות של המוסר שבין אדם לחברו, אך מנקודת מבט של מוסר התורה הרי זו התקדמות בתחום מאוד מוגבל - התחום לאדם למעשה גבולות שבתוכם אין כל מגבלות מוסריות על פעילותו והוא חופשי לספק את יצריו כאוות נפשו. התוצאה היא, בהתאם, תרבות כללית נהנתנית יותר המדגישה פחות את המחויבות המוסריות בחיי היום יום של היחיד, ואף דוחפת פחות להרחבת עולם הדעת והעשרת עולם הערכים המוסרי. לפחות בכל הנוגע לעם ישראל, שכרו של מוסר זה יוצא בבירור בהפסדו. המחיר הישיר שלו הוא איבוד נקודות האחיה של המוסר בנפשו של היחיד, וכך בשעה שרף הדרישה המוסרית שמציבה החברה בתחומים מסוימים הולך ועולה, נעשה קשה יותר ליצור אצל היחידים את המחויבות למוסר זה.

בינתיים סימני תשובה אל היהדות כדי להיחלץ מן המשבר. ישנו דבר מה המחזיק ומקיים את תרבות החול בצורה כה חזקה, עד שגם כאשר היא נקלעת למשבר אין זה עושה את חיי התורה והמצוות לחלופה הבאה בחשבון מבחינתם. נראה אם כן שמעבר לחלל הריק ישנו דבר מה של ממש המעמיד אותו ונותן לו עוצמה.

יש התולים את היציבות של תרבות החול בכך שהיא נוחה יותר מתביעותיו של אורח החיים הדתי, או בכך שקשה מאוד לוותר על הסיפוקים היצריים התופסים בה מקום מרכזי. מאמר זה מבקש לטעון לעומת זאת כי השורש לתהום הפעורה כיום בין החברה החילונית והתורנית בישראל נעוץ דווקא בפערי תפיסות עמוקים, ולפיכך, התמודדות ישירה עמם היא המפתח להתמודדות יסודית עם משבר הדור. לתפיסת החול ישנו עדיין גרעין חיובי משמעותי שאינו כלול בעולם המושגים של הקודש כפי שהוא קיים כעת, ועלינו ללמוד להכיל גם אותו. את המוסר הטבעי, שהיה בעבר דגלו של החול במאבקו בקודש, למדנו כבר להכיל, שלא לדבר על התודעה הלאומית; אך כנראה שבזאת אין די. ההתחזקות בשלנו, העשייה הציבורית וההסברה - כולם חשובים והכרחיים, אך יש ללוות אותם במאמץ נוסף, עיוני, שייתן מענה גם לנקודת המוצא התפיסית הנותנת לתרבות החול את עוצמתה.

ב. נאמנות למציאות מול נאמנות לה'

ההבדל הבסיסי המבחין בין חילוניים לשומרי מצוות מוצג לפעמים כעניין של אמונה: ישנם המאמינים בה' ובתורתו וישנם שאינם מאמינים בהם. אלא שלמעשה עיקרו של ההבדל אינו אלא בשאלה של נאמנות: ישנם הנאמנים לה' ונשמעים לו, וישנם שאינם נאמנים לו אלא למציאות הממשית המוכרת.

נקודת מוצא לתפיסה החילונית היא ההנחה הפשוטה שטבע המציאות מוכר וברור לנו באופן בסיסי. אנו מכירים את עקרונות היסוד שעל פיהם מתנהלים עולם החומר והעולם האנושי, ומשתמשים בידע זה במידה רבה של הצלחה בכל תחומי החיים. ממילא אין מקום לאימוץ מדיניות מעשית בכל תחום שהוא אלא בגבולות הנאמנות לטבע זה. אף אחד מאתנו אינו מכיר את המציאות ואת חוקיה באופן מושלם, ולכן אי אפשר לבטל מכל וכול את ערכן של אמונות לא רציונליות, אלא שהן אינן יכולות לתפוס מקום מרכזי בעיצוב החיים אצל אדם אחראי. האמונה בא-להים נתפסת אף היא כאחת האמונות הלא-רציונליות הרווחות, וכיון שאין היא סותרת בהכרח את טבע המציאות היא גם לגיטימית. אך היא תחומה מלכתחילה לתחום הבלתי-מוכר שבמציאות, ואין לתת לה משקל מכריע בשאלות שיש להן פיתרון רציונלי. היחס אליה הוא כאל תופעה מקומית בתחום הרוח, אולי אפילו תופעה חולפת.

לעומת נקודת מוצא זו, תופסי התורה יודעים שהקב"ה "הסתכל בתורה וברא את העולם". רצון ה' הוא שמעמיד את העולם, וכל סדרי החיים אינם גזורים אלא ממנו. הידע האנושי אודות סדרי הטבע הוא ידע אודות הדרך שבה בחר ריבונו של עולם לפעול בעולמו, וההסתמכות עליו אכן טובה ורצויה, אבל רק משום שרצון ה' הוא שנפתח ידע זה ונשתמש בו. עיקר חובתנו בעולמנו הוא ההוצאה לפועל של רצון ה', על פי המתפרש בתורה, ולו לבדו אנו נאמנים. אין אנו מתחשבים בדרך שבה מתנהלים הדברים באופן טבעי אלא במידה שבה רצון ה' הוא שנתחשב בה. עולמנו הנפשי כולו אינו אלא פועל יוצא של הנשמה שבנו, ולכן הנאמנות לרצון ה' היא גם

המתאימה ביותר לפנימיותנו². לפי זה דווקא העמדה החילונית, ה"מתמכרת" לטבע העולם הזה ומתכחשת לרצון ה' שבמקורו, היא הדוחקת את עצמה לפיסה קטנה ומוגבלת של הבריאה הא-להית, ודווקא היא התופעה המקומית והחולפת בעולם שאינו עומד כי אם על רצון ה'. הנאמנות הבסיסית לטבע העולם הזה היא היסוד לתפיסת החול, אך למעשה אין היא מצומצמת לעולם החילוני בלבד. רבים מן הנאמנים לתורה מתקשים אף הם בסתירה שבין שתי הנאמנויות, ומתקשים לכלכל את צעדיהם כאשר נראה כי יש סתירה בין ההלכה לבין הטבע האנושי. הדרישה הפנימית להתחשב בטבע האנושי התחזקה מאוד בדורנו, אצל דתיים וחילוניים כאחד, וכיון שכך מובנת מאוד התבססותה של העמדה הנפשית החילונית הכופפת את היחס לה' לתחושת הנאמנות למציאות ולא להיפך.

ג. התחזקות הנאמנות לעולם הזה

הנאמנות למציאות הממשית מתחזקת בעם ישראל בדורנו לפחות משתי סיבות משמעותיות. האחת קשורה לתהליכים שעובר עם ישראל בדורות האחרונים, והאחרת להתפתחות האנושית הכללית.

עם ישראל שב לארצו, והדבר כרוך בעשייה חומרית אינטנסיבית. בניית מערכות מפותחות בתחומי החיים השונים מחייבת היכרות טובה עם תנאי המציאות, חוקיה ומרחב הפעולה שהיא מאפשרת, והתחשבות מלאה בהם. המבט הריאלי המפוכח הנחוץ לשם הצלחת בניין האומה בדרך הטבע מלווה את ישיבתנו בארצנו, ואך טבעי שנולדת ממנו עמדה נפשית כוללת שהיא ריאליה במרכזה.

מצטרפת לכך התפתחות המדעים. המאה האחרונה חוללה מהפכות מרחיקות לכת ביותר בתחומי המדע והטכנולוגיה. החיים האנושיים בחברות מתקדמות מסתמכים כמעט בכל צעד ושעל על טכנולוגיה שפותחה מכוח ההתקדמות המדעית. כלי הניתוח והחיווי שמעמיד המדע מסייעים לתכנון טוב יותר של העתיד כמעט בכל תחום.

ידע מדעי זה נצבר כולו על בסיס גישה יסודית של חול אל המציאות. המחקר האקדמי הגיע לכל הישגיו בלי להיזקק כלל להכרה בדבר רצון ה' הממלא את העולם. המתודה המדעית מניחה שניתן להבין את סדריו וחוקיו של העולם על בסיס התבוננות בתופעותיו שלו עצמו, בלי לצרף לכך הנחות "חיצוניות" של אמונה, ולמרבה הפלא, כביכול, הצליחה בכל זאת לפתח באופן מרשים את הבנתנו ושליטתנו בעולם הסובב. לאדם הפשוט, המשתמש בידע המדעי בכל רגע ורגע מחייו, יש לכאורה הצדקה מלאה להתייחס להנחת מוצא זו כאל מושכל ראשון.

משמעות מיוחדת לענייננו יש בהקשר זה למדעים העוסקים בנפש האנושית, מדעי הנפש והחברה. המתודה המדעית שלחה ידה גם אל צפונותיה של הנפש האנושית, וגם שם זכתה למידה לא מבוטלת של הצלחה. מדעי הרוח והחברה סובלים מנחיתות בשאלת האמינות המדעית שלהם,

2. התמודדות עם קושיא לא פשוטה על אמירה זו, נמצאת בדיון ב'צהר' כא (עם המשך בגיליון כב) על בעלי נטיות הפוכות. אולם גם אם נטיות הפוכות הן עובדה ממשית אצל אנשים מסוימים אין זה סותר את הקביעה שהוכרת. אצלם ישנו מתח פנימי מתמיד וחרף בין הדחיפה הפנימית האידיאלית לבין אחת מן הנטיות הנפשיות החיצוניות, ונגזר עליהם להיות לעולם 'כובשים' ולא 'ישרים' ביחס לנטיות אלו. אך מקור הכבישה אינו רק גזרת מלך חיצונות אלא גם שאיפת הטוב הפנימית, ולפיכך ההתאמה היסודית בין רצון ה' לבין מציאותם הפנימית במקומה עומדת.

אך הדבר לא מנע מהם להתפתח ולהגיע עם השנים להישגים ניכרים בהבנת תהליכים נפשיים וחברתיים רבים וביכולת להשפיע עליהם. ההילה של האמינות המדעית מיוחסת בסופו של דבר גם למדעי הנפש, והמשכיל בן ימינו יכול לחוש במידה רבה של ודאות שגם העולם האנושי מובן לאדם, בגבולות מסוימים, בלי צורך להיזקק לא למציאות ה' ולא לנשמה הא-להית שבאדם. מדעי החברה מקשים על הנאמנות לה' לא רק בהנחות המוצא שלהם אלא גם במסקנות הממשיות הנגזרות מהם. התורה מורה לאדם כיצד להדריך את חייו ולהביאם לתכליתם. המדע מצידו מייצר לעומת זאת תפיסות שונות הנוגעות לדרכים הטובות ביותר לניהול מערכות יחסים בין בני אדם שונים, בין אומות שונות ואף בתוך האדם עצמו, ופעמים רבות נוצרת סתירה בין השניים.

מצב המדעים בזמננו תורם אם כן רבות לביסוסה של עמדת היסוד החילונית, וליצירת תחושה ברורה כי זוהי העמדה התואמת לטבעה הממשי של המציאות.

ד. ההשלכות על רוח הדור

התבססותה של תפיסת היסוד החילונית-ריאלית עומדת הן ביסוד האופי החדש של החילוניות בישראל, והן ביסוד השחיקה הרוחנית הכללית.

החילוניות של היום אינה עוד תנועה אידיאולוגית מתריסה המבקשת להתנער ממסורת קודמת, אלא עמדה עצמית יציבה. חילוניות במובן של אי-מחויבות דתית היא בימינו חלק טבעי מתפיסת עולם כוללת של חול. אם בעבר היה צורך להסביר את פריקת עול המצוות בישראל, הרי שהיום דווקא שמירת התורה והמצוות היא שצריכה כביכול להצדיק את עצמה, וזאת אף שההתאמה בין חיי תורה ומצוות לבין עולם פנימי ערכי ומוסרי ברורה הרבה יותר מבעבר.

מעבר לכך, כל מכלול החזונות האידיאולוגיים באשר הם הושפע בצורה חריפה מתהליך השינוי התודעתי. לפני כמה דורות היו החזונות שנאבקו זה בזה בישראל, כמו גם במקומות אחרים בעולם, בעלי אופי מהפכני, החותר לשינוי סדרי המציאות מיסודם. כך היה בתחום הלאומי, בתחום המוסר החברתי, וגם בתחום ההתרחקות מהדת. היום, לעומת זאת, גם התנועות המהוות כביכול המשך לאותן אידיאולוגיות נושאות אופי פרגמטי בהרבה. את הרוח הלאומית מחליפות תפיסות של ביטחון לאומי, ובמקום הקרבה אישית על מזבח השוויון החברתי באות תפיסות חברתיות שאינן אלא דרישה להביא רווחה לכול. לתמורות אלו יש סיבות שונות; אך ביסוד הכול עומדת אותה "התפכחות" המאפיינת את התרבות הכללית בעשורים האחרונים, והמודעות הגוברת לתנאים המגבילים כל חזון המבקש לחולל שינוי משמעותי במציאות. זוהי תופעה כלל אנושית ביסודה, אלא שבתוכה קובע מקום לעצמו התהליך העובר על החברה הישראלית, ההולכת ונעשית במהירות לחלק בלתי נפרד מהתרבות העולמית. עמדת המוצא האמונית נעקרת מן התודעה, ותחתיה באות עמדות היסוד של החול. הפיכחון ביחס לתנאי הקיום של העולם הזה חיובי גם מנקודת מבט של תורה, אלא שההסתמכות עליו כנקודת משען המעניקה לאדם ביטחון במעשיו תחת הביטחון בה' מנוגדת לה בתכלית.

על רקע זה יש להבין גם את ההצלחה הפוליטית של השמאל הישראלי, שהצליח להחדיר כמה מעמדותיו המרכזיות ללב הקונסנזוס באמצעות תעמולה אינטנסיבית. תעמולה זו נקלטה היטב, כיוון שהבליטה ערכים שתומתם לחיים מתוקנים ברורה וישירה. הקריאה ל"נורמליות" מבטאת תביעה לנהל את החיים באופן תבוני ורציונלי ולהתחשב באופן מלא במגבלות המציאות הממשית. זוהי גישה המתאימה למגמת השינוי התרבותי הכללי בחברה הישראלית ומעודדת

אותה. הצעות מדיניות המבוססות על הניסיון האנושי הכללי, כמו התנהלות סכסוכים במקומות אחרים בעולם, נתפסות בקלות כפתרונות תבוניים הכרחיים לקשיים הבטחוניים, אפילו כאשר הן לוקות בחסר בהבנת נתוני המציאות הייחודיים שלנו, כמו למשל אופיו המהותי המיוחד של המאבק בין ישראל לעמי האסלאם והשלכותיו.

השבר החינוכי הכללי שיש כיום בישראל אף הוא למעשה אינו אלא מעגל השפעה רחב יותר של אותם תהליכים. כאשר מסורת תורנית מוחלפת בהכרות של חול לא נותרת בישראל כל משענת של מסורת ערכית לבסס עליה עולם ערכים מוצק. על רקע של הסתייגות מכל תביעה רוחנית שאין לה בסיס ריאלי ברור, גם לערכים חינוכיים פשוטים אין עוד אותו תוקף בסיסי שקיים להם אצל אומות העולם. לנוער אין בנמצא כלים נפשיים ומוסריים שיהוו חיץ בפני ההסתערות של הגירויים היצריים המצויים בימינו בשפע, והוא ניזוק מהם קשות.

לכאורה, די היה במשבר החינוכי הקשה כדי לרמוז שמהו לקוי מן היסוד בדרך החינוך החילונית. אלא שמנקודת מבטו של מחנך חילוני, קשיים בחינוך אינם עילה להחלפת תפיסות חיים יסודיות באלו התורניות. אדרבה, הצלחתה היחסית של החברה הדתית רק מגבירה את תחושת האיום על החברה החילונית, ומעוררת תגובות של עוינות כלפיה. לציבור התורני הלאומי נוצר בשמאל דימוי "משיחי", של מי שמאיים כביכול להוביל מהלכים הזרים לכל שיקול דעת רציונלי ואחראי.

ה. להתמודד מהשורש

לאור דברינו אלה מובן יותר מאין יונקת תרבות החול בישראל את עוצמתה, ומהי נקודת היתרון שיש בה שמחמתה מתקשה כל כך הקודש להתמודד עמה. תרבות החול של היום חדורה בתודעה כי היא בעלת יחס בוגר לעולם הריאלי, המבוסס על היכרות מעמיקה וניסיון עשיר. על רקע זה עשויות תורת ישראל ואמונתה להיתפס לא רק כבלתי רציונליות, אלא אף כתלושות מן הממשות הריאלית.

העולם האנושי, ועם ישראל בכללו, התפתח מאוד במאה השנים האחרונות בהבנת העולם הממשי. אך עולם התורה לא פיתח במקביל עמדה חלופית, המעניקה מבט אמוני מעמיק ומפותח על מכלול הכוחות הפועלים בעולם. בעומקה ודאי מעניקה התורה מבט של קודש על המציאות העולמית כולה, ובכלל זה על ההיבט הריאלי שלה, אך מבט זה טרם הוברר כראוי. התורה הנגלית נשארה למעשה בעמדת נחיתות בתחום זה, ולפיכך היא מצויה בעמדת חולשה במלחמתה בתרבות החול.

לאורך כל הדורות התמודדו גדולי ישראל עם הקושי ליישב את אמונת ישראל עם השכל. אך הרב קוק זצ"ל היה הראשון להורות לנו דרך בזיהוי נקודות האחיזה המושרשות של האמונה הישראלית בעומק החיים עצמם. בדורנו נראה כי עלינו להרחיב את הדרך, ולהוסיף ביאור באופן שבו משליכה אמונה זו על כל מרחב החיים. כיצד אמונת ישראל לא רק מעניקה כיוון ועומק לחיים, אלא גם מהווה נקודת מבט חלופית כוללת על מהות החיים ועל הכוחות והחוקים שבהם.

אתגר רוחני זה הוא כמובן גדול מאוד, ותרגומו למעשה קשה. כדי להתוות דרך אפשרית כלשהי ליישומו ברצוני להעלות כאן שני כיווני פעולה מרכזיים משלימים: האחד הוא בתחום העיון הרוחני בתורה עצמה, והאחר מתייחס למדע.

1. עבודת הקודש

הפעולה המרכזית הנדרשת היא כמובן בתורה עצמה. ניתן לזהות מספר תחומי עיון רוחניים שבהם לא הורחב כל כך העיון עד היום, ונראה שצריך ללבנם בצורה יסודית יותר כדי להביא להבנה פנימית מעמיקה יותר של מערכי הכוחות במציאות.

בעשרות השנים האחרונות התמקד הבירור הרוחני בבתי מדרשינו בסוגיות המבררות את החזונות המנחים את חיי התורה והקדושה בישראל. כך הורחב והועמק הבירור בדבר תפקידו של עם ישראל בעולם וההשלכות הנובעות מכך ביחס לאישיותו של כל אדם מישראל, הבנת תהליכי תחייתנו הלאומית, מהותן של התורה ושל המצוות ופעולתן במציאות וכדומה. בשנים האחרונות ממש יש שהעדיפו להתמקד דווקא באדם הפרטי ודרכי העבודה הרוחנית שלו, מתוך הבנה שנושא זה קרוב יותר ללומד המצוי. תחומים אלו מרכזיים לבניין האמונה בדורותינו, בהיותם מאירים לאדם באורה של תורה את דרכו שלו בחייו ואף את דרכה של האומה בחייה, בדורנו ובכלל; הם גם מראים כיצד תלויה תקוותו של העולם כולו בעבודתנו שלנו.

בצד זאת נותרו תחומים אחרים שבהם לא הורחב כל כך העיון, ובכללם בירור תבניתו הפנימית של אותו עולם שבעילוינו אנו חפצים, ומה עושה אותו ראוי לתנועת העילוי שאנו מבקשים לעודד בו. הקב"ה הסתכל בתורה וברא את העולם, והתשובה קדמה לעולם. העולם כולו הוא פועל יוצא של המגמה הא-להית שביסודו, ומלכתחילה נברא באופן שיקיים בתוכו תהליך בלתי פוסק של תשובה אל מקורו. יש מקום אם כן לברר היכן גנוזה תשובה כללית זו בתוככי המציאות עצמה.

תחום רחב זה מתפרט לסוגיות רבות ומגוונות, ואציג כמה מרכזיות מביניהן בתמצית הקיצור. בראש ובראשונה, עולמו של האדם הפרטי. המורכבות הגבוהה של הקיום האנושי ושל התמודדות האדם עם דבר ה' היא תולדה של ירידתה של הנשמה הא-להית שבנו ממקומה העליון והבלתי מוגבל להתלבש בתוך גוף מוגבל. כל כוחות הנפש שבאדם, כמו גם כל חילופי המצבים הרוחניים שבו, הם תולדה מחיבור מיוחד זה. עלינו להבין אם כן איך מתורגם אותו מפגש שבין נשמה וגוף לכל אותו מרחב של פעילות נפשית, לפחות מבחינת קווי הפעולה הראשיים שלו, ואיך מהווה ממילא כל כוח שבאדם ביטוי מסוים לאותו מפגש שבין נשמה לגוף. באופן דומה עלינו להבין כיצד משנה הנשמה הישראלית את מציאותו הנפשית של האדם מישראל, ובמה נבדלת באופן ממשי מציאותו הנפשית של היהודי מזו של הגוי.

באופן רחב יותר יש לברר מהו התהליך הכללי שהאנושות עוברת למן חטא אדם הראשון עד לתיקונו לעתיד לבוא, ומהו ההקשר שבתוכו פועל עם ישראל. כיצד משקפת ההיסטוריה הישראלית התמודדות עם היבטים שונים של הרוח האנושית הטעונים הכוונה והעלאה אל הקודש, ומה הם התהליכים המשמעותיים שעברו אומות העולם עצמן במהלך ההיסטוריה באספקלריא של קודש. ניתן להרחיב עוד את העיון אל המערכת הכללית של החיים העולמיים ולעיין בחילוקי מדרגות הדצ"מ שבבריאה, מה הם ההבדלים בין מדרגות החיים השונות ומהי תרומתה הייחודית של כל אחת מהן לשלמות ההופעה של רצון ה' בעולם.

סוגיה נוספת מרכזית ביותר היא כוח פעולתו של הרצון. במקומות רבים מאריך הרב קוק זצ"ל לבאר את גודל כוחו של רצון האדם, את ההמשכיות הישירה שבין רצון ה' העליון לרצון האדם הפרטי ואת כוחו של רצון האדם לפעול פעולה ממשית במציאות, את שותפות החיים הפנימית של כל חלקי האומה הישראלית, האנושות וההוויה בכלל, הנובעת מכך שכולם אינם אלא אפיקים שדרכם יוצא לפועל הרצון הא-להי, ועוד. סוגיה רחבה זו היא מן הנסתרות יותר לעינינו,

אך היא מהותית לא רק להבנת ההשגחה, הנסים, כוחה של התפילה וכדומה אלא גם לתוקף הממשיות שיש לכל עשייה של קודש, ולעקרונות הכוללים ביותר שעל פיהם מתנהלת המציאות העולמית כולה.

עוד יתגלה בעולם גודל ערך הכוח של רצון האדם, ומדרגתו במציאות כמה היא מכרעת, על ידי רזי תורה. וגילוי זה יהיה הכתר של כל המדע כולו. (אורות הקודש ג, פ)

סוגיות אלו יחדיו יוצרות תשתית להבנה של מכלול ההתרחשויות בעולם בעיניים של תורה. לכולן ישנם מקורות רבים בכתבי הרב קוק זצ"ל ובמקורות קדומים יותר, וכולן דורשות העמקה ועיון מרובים בחלק הרוחני שבתורה. לחכמת הנסתר יש מן הסתם מקום נכבד בהבנת סוגיות אלו, כדברי הרב זצ"ל שציטטנו בעניין כוח הרצון, אך הרבה נכתב בהן גם בספרים הכתובים בסגנון גלוי, ויש מקום רב לריכוז הדברים ובירורם השיטתי.

לעבודה זו ניתן לגשת כבר כעת, וקרואים לה יושבי בתי המדרש שהעמיקו כבר את עיונם בחלק הרוחני שבתורה. זהו הרובד העליון של ההתמודדות עם מצוקות הדור.

ז. מדע ישראלי

אפיק פעולה משלים לזה הוא בתחום המדעי. תלמידי חכמים שיחפצו לעסוק בעיון שהזכרנו יזדקקו ודאי להרחיב את ידיעותיהם אודות עולם התופעות הגלוי של נפש האדם, ההיסטוריה וכדומה, ואודות תבניות הפעולה הקבועות הקיימות בו. לשם כך יהיה עליהם להיעזר בספרות המדעית הזמינה, המכילה בימינו ידע עשיר ביותר. אלא שידע זה נרכש בחלקו הרב על בסיס הנחות מוצא של חול והשימוש בו מחייב ביקורת מתמדת. הארת המציאות כולה באורה של תורה מחייבת למעשה העמדה מחדש של חלק גדול מהידע המדעי עצמו על בסיס ראוי של קודש.

החיסרון במדע האקדמי אינו רק בפילוסופיה שבבסיסו, אלא גם בתוכני הידע עצמם, וזאת משום התעלמותו מהנשמה הא-להית שבאדם ושבעולם ומפעולותיה במציאות. הנשמה הא-להית שבאדם באה לידי ביטוי ישיר בבני האומה הישראלית, מכוח סגולתה המיוחדת של הנפש הישראלית ובאמצעות התורה, וגם באומות העולם יש לה השפעה מכרעת באמצעות כל התנועות הנפשיות שהיא מחוללת. זהו צלם א-להים שבכל אדם. מדע המבוסס אך ורק על ההנחות עם התופעות הרוחניות והנפשיות המשותפות לבני כל האומות לוקה מאוד בחסר בהבנת עולמם הנפשי והרוחני של בני האומה הישראלית, וגם את עולם הנפש והרוח שבאומות העולם הוא יכול לבאר באופן חלקי בלבד.

אתן דוגמא לדבר: בספר האוניברסיטה הפתוחה העוסק בפסיכולוגיה התפתחותית נבחן גיל ההתבגרות מהיבטים התפתחותיים שונים, בהם גופניים, חברתיים, רגשיים וקוגניטיביים. בתוך כך נזכרות גם תיאוריות המתייחסות לשלבי התפתחות של שיקול הדעת המוסרי מילדות לבגרות, ותיאוריות המתייחסות לתהליכי גיבוש הזהות הבוגרת בגיל ההתבגרות. בתוך מגוון הכשרים המתפתחים בנער המתבגר בולטת בהיעדרה התייחסות לכישרון מרכזי: הכישרון לקבלת אחריות מוסרית, אותו כישרון התואם להטלת החיוב במצוות התורה על הנער המגיע לגיל זה. אצל נער הגדל בעם ישראל, בסביבה שבה קיימים קני מידה מוחלטים של עשיית טוב התואמים את טבעה הפנימי של בקשת הטוב שבאדם עצמו, יש לתהליך נטילת האחריות למימושה של התורה במציאות השפעה משמעותית מאוד על כל היבטי ההתפתחות. גם עצם המושג של בניין הזהות מקבל אצלו משמעות שונה לחלוטין מזו הקיימת אצל נער הצריך לגבש לעצמו מערכת

קני מידה של טוב ורע ללא כל בסיס חיזוני הראוי לאמון מלא. תיאוריה מדעית שאינה לוקחת בחשבון היבט זה של ההתפתחות לוקה מאוד בחסר בהבנת העובר על נער יהודי מתבגר הגדל בסביבה הנאמנת לתורה. סביר גם שחוקר חילוני האמון על תיאוריות ממין זה יטה לפרש את יחסי הגומלין בין הנער למצוות התורה רק בעזרת המושגים המתארים יחסי גומלין בין נערים לבין מסורות התנהגותיות קפדניות בחברות אחרות.

גם תהליכי ההתבגרות של נער בחברה הכללית אינם מובנים כראוי בלי התייחסות להיבט זה של התפתחות האישיות. ובאופן כללי יותר, כל תהליכי התפתחות של האדם יובנו טוב יותר על רקע ההתבוננות כיצד דוחפת נשמתו של האדם את כוחות נפשו לצאת לפועל, בסדר הדרגתי מתוקן של בניין הכישרונות הנחוצים להופעת מגמת הטוב שבו. מבט כזה מביא לפרש אחרת ממצאים מחקרים קיימים, ובכוחו גם להוליד תיאוריות קונקרטיות חדשות הניתנות לבחינה במציאות.

אתן דוגמא נוספת מתחום הפסיכולוגיה, הפעם כלל אנושית: מנגנוני זיכרון. בספר האוניברסיטה הפתוחה העוסק בפסיכולוגיה קוגניטיבית נסקר בהרחבה המחקר העוסק במבנה הזיכרון ובמנגנוני הזיכרון השונים. בתחום היכולת לזכור חוויות ממשיות מן העבר או לשמר מידע שנלמד בעבר מציגים החוקרים מגוון רחב מאוד של מנגנוני זכירה ואמצעים המשפיעים על רמת הזיכרון, כאשר קיימות גישות מגוונות הן בזיהוי המנגנונים השונים והן בהסבר העקרונות העומדים בבסיס פעולתם.

הנחה מובלעת של חקר הזיכרון היא שתכליתו הסופית, כמו של כל יתר הכישרונות האנושיים, היא שיפור השרידות של האדם. לפיכך עיקר החשיבות נודעת לעצם שימור המידע באמצעות הזיכרון, ולא למנגנוני הזיכרון עצמם. אין לצפות לעקרונות פנימיים המכתיבים את צורת הארגון של מנגנוני הזיכרון השונים, אלא אם כן הם נוגעים לשיפור היעילות של הזיכרון. מנקודת מבט יהודית לעומת זאת, נועד הזיכרון, כמו כל יתר הכישרונות האנושיים, ליטול חלק בהופעה המתוקנת של הנשמה הא-להית בגוף. עיקר חשיבותו הוא ממילא בהיותו מעצב את סביבת ההתייחסות הרגשית והתודעתית של האדם, כבסיס שעל גביו תוכלנה הכרעותיו הבחירות העתידיות להיות מתוקנות יותר. מצוות מסוגן של זכירת השבת וזכירת מעשה עמלק מבליטות שענייני המהותי של הזיכרון אינו שימור מידע אלא קביעת סביבת ההתייחסות החיה של האדם. ממילא נודעת חשיבות מרובה להבדלים בין מנגנוני זיכרון שונים, המבטאים צורות שונות של פיתוח יחס קבוע למושאי הזיכרון. מבט כזה יכול שוב להביא להבנה טובה יותר של ארגון מנגנוני הזיכרון שבאדם, לפרשנות חדשה לממצאי מחקר קיימים, ולתיאוריות ומחקרים פוריים חדשים.

דוגמאות כאלו ממלאות כמובן את כל שטחי מדעי החברה. כשם שהפסיכולוגיה, הנוגעת לנפש האדם הפרטי, מתעלמת מנשמת א-להים שבו, כך מתעלמים ממנה למשל מדעי המדינה והיחסים הבינלאומיים, הבוחנים את התנהלותן של מערכות אנושיות רחבות יותר, ועוד.

בתחומי מדע הנוגעים באופן ישיר לעם ישראל אף מביאה נקודת המבט המדעית החלקית הנוכחית לעיוותים של ממש. תולדות עם ישראל נחקרות באותם כלים המשמשים את המחקר ההיסטורי הכללי, והניתוח של שיקול הדעת האנושי, המהווה את לבו של המחקר ההיסטורי, אינו מתחשב כלל בטבעו השונה של שיקול הדעת הישראלי המסתמך גם על אור הדעת שבתורה ועל האינטואיציה המיוחדת הנובעת מהופעת הנשמה. חקר הלשון העברית כולל גם הוא מרכיב משמעותי של חקר תולדות הלשון, ואף כאן נבחנים התהליכים בהקבלה גמורה לתהליכים

לשוניים בתרבויות אחרות, בלי להתחשב כלל בעושר ההבעה הדייקני המיוחד של השפה העברית ובהשלכות שיש לו על השימוש הממשי בשפה במקורות השונים שלפנינו. בתחומים אלו ואחרים משלם המדע מחיר ממשי על הצטמצמותו המוחלטת לתחום התופעות הנצפות, ובכולם מחקר היוצא מנקודת מבט כוללת על המציאות, המכירה לא רק את הרבדים החיצוניים של החיים אלא גם את מקורותיהם הנשמתיים, יכול להביא ברכה מרובה. השימוש באמצעים ניסיוניים ותצפיתיים המקובלים במדע יכול להביא לפיתוח ידע עשיר ואמיתי הרבה יותר, אם רק ייעשה מנקודת מבט של קודש על המציאות. דרושים לנו אם כן אנשים שישתלבו בעולם המחקר המדעי ויעסקו בפיתוח מדע ישראלי אלטרנטיבי.

צעדיו הראשונים של מפעל מדעי זה צפויים להיות איטיים מאוד. דרושה כאן חדשנות בתחום שכמעט ואין לנו בו ניסיון קודם, מה גם שהמבנה של המסד המדעי הקיים מקשה על המלאכה. אף איננו יכולים לגשת למפעל זה באופן מידי, שכן אין עדיין תשתית רעיונית מפותחת שתכוון אותנו בפועל. הרחבת עולם ההתייחסות הרוחני ובירור היסודות הראשיים של סדרי יציאת רצון ה' לפועל בחיים האנושיים והעולמיים קודמים בהכרח לבחינה המיוחדת של תופעות החיים הפרטניות לאורם.

למרות זאת, חשוב שנציב לעצמנו מפעל זה כאתגר שעלינו לפעול במידת יכולתנו למימוש בעתיד הקרוב. חשיבותו הרבה אינה רק משום תרומתו להבנת הנהגת ה' את המציאות, אלא גם משום הפוטנציאל ההסברתי הגבוה הטמון בו והתרומה המכרעת שיכולה להיות בו למאבק על התודעה בדורנו. אם כעת היחס החילוני למציאות מגובה על ידי הידע המדעי בכללו, הרי שקיומו של מדע ישראלי אמיתי יוכל להפוך את הקערה על פיה ולעשות את מציאות הקודש לא רק לאמינה מנקודת מבט מדעית אלא גם לעדיפה. אם כעת מעניקים אנשי ההשכלה של החול משענת אינטלקטואלית לכל מי שחפץ לפטור את עצמו מתביעותיה המכבידות של הקדושה, הרי שקיומו של מפעל מדעי כזה ייצור מציאות מאוזנת יותר ויערער חיץ מרכזי ביותר העומד כעת בין התורה לבין ציבור רחב בישראל³.

הזירה המדעית היא למעשה זירה הסברתית מרכזית, הנגישה לכול ומתנהלת בשפה השווה לכל נפש. התמודדות בה יכולה להיות בעלת ערך רב ביותר, ולהעניק בסיס איתן למפעל ההסברה העיקרי - ההסברה הרוחנית.

3. למפעל זה ישנה השלכה מעשית משמעותית נוספת. המדע מציע כלים מקצועיים המסייעים לקדם מטרות רצויות בתחומים רבים: סוציולוגיה, חינוך, ביטחון, פסיכולוגיה, ייעוץ ארגוני, מנהל עסקים, מדעי המדינה וכדו'. השימוש בכלים כאלו לקידום מטרות של קודש מועט, ואנו משלמים על כך מחיר. אלא שבגבולות הידע הקיים היום, התועלת שניתן להפיק מהם מוגבלת מעיקרה. בתחום התקשורת ועיצוב דעת קהל, לדוגמה, לא רק שיש לנו אנשי מקצוע מועטים אלא גם ברור לנו שהכלים המקצועיים הקיימים אינם מספיקים לשם השפעה בכיוונים משמעותיים מבחינתנו. כדי לנצל כראוי תחומי דעת אלו עלינו להעמידם מחדש מיסודותיהם. תחום החינוך הוא דוגמה לתחום שבו אכן התפתחה משנה עשירה, הכוללת הן את נקודת המבט התורנית על שדה החינוך והן כלים מעשיים המתחשבים במציאות הממשית של נפשות הנוער, וזאת בזכות ההתנסות האינטנסיבית שזיכו לה בו.

סיכום

יסודה של מחלת הדור אינו בכוחות התאוה אלא במוח - כך קבע הרב קוק זצ"ל במאמר 'הדור' לפני מאה שנה בדיוק, והשנים שחלפו לא הקהו את תוקפה של קביעתו. ההבדל הבולט בין דורנו לדורו של הרב זצ"ל הוא בכך שמחלת המוח היום נוגעת עד ליסודותיו הבסיסיים ביותר של עולם המחשבה, ולכן השלכותיה רחבות וקשות הרבה יותר.

משברים רוחניים בעם ישראל הם לעולם זרזים להתחדשות פנימית ולבניין קומת רוח חדשה שלא היתה קיימת קודם להם. וכעומק המשבר - כך עומק החידוש הנחוץ כדי לגבור עליו. נפילת האמונה בדורותינו היא חלק מתהליך כולל של מעבר מגלות לגאולה, והחלפת עולם המושגים של הקודש השייך לזמן הגלות במושגים הראויים לזמן הגאולה (כדברי הרב קוק זצ"ל). ההתחדשות הנחוצה לנו היא אם כן עמוקה ביותר, והמשברים הנקרים על דרכנו עמוקים בהתאם.

במאמר זה ביקשתי להתוות כיוון אפשרי לצעד הבא שעלינו לצעוד בדרך ארוכה זו של גאולתנו. בכל מקרה, אין להסתפק בדרכי פעולה הנגזרות מעולם המושגים הנוכחי של הקודש, אלא יש לחתור להעמיד מחדש מושגים אלו עצמם כדי לאפשר תנופה מחודשת לתהליכי התשובה והגאולה של ישראל והעולם כולו⁴.

4. **הערת העורך (ע. א.):** דוגמה לכיוון מעשי אפשרי המתבקש מן המאמר הוא: הקמת בתי מדרש לסטודנטים; דבר שיפעל בשני כיוונים: (א) יהווה פלטפורמה מעשית לפיתוח גישה ראויה אל המדע בקרב לומדי הישיבות. (ב) יכשיר סטודנטים תלמידי-חכמים שיהיו מסוגלים להתמודד בעצמם עם הזרמים הקיימים באקדמיה, ויוכלו בעתיד לפתח תיאוריות מדעיות-אמוניות. עד להקמתם של בתי מדרש אלו, יש מקום להמליץ לתלמידי ישיבה מבוגרים לקחת קורסים באוניברסיטה הפתוחה בנושאים שונים, תוך התייעצות מתמדת עם רבותיהם. כיוון פעולה נוסף יכול להיות מורכב משלושה חלקים: (א) הקמת בית מדרש שילבן את הסוגיות הרוחניות הנזכרות במאמר. (ב) לימוד קורסים של האוניברסיטה הפתוחה וזיהוי הקביעות שאינן מדע 'טהור' אלא ביטוי לעמדה ראשונית של חול, הטעונות בחינה מחדש. (ג) הקמת מכוני מחקר שיתמקדו בנושאים שהוגדרו. אולם יש לבחון לפני כן את המשמעויות הנגזרות מכל הצעה.